

1.4. Господарські формування у регіоні

Розкошна О.А., молодший науковий співробітник ІАЄ УААН

Аграрний сектор економіки України нині перебуває в умовах соціально-економічної кризи. Вихід з неї вбачається у формуванні господарських структур різних форм власності і господарювання.

В Сумській області у 1997 р. налічувалось 342 акціонерних підприємства, у тому числі 21 - відкритого типу; 321 - закритого, 84 колективних сільськогосподарських підприємства, 6 агрофірм, з них 2 приватні та 12 товариств з обмеженою відповідальністю, 34 - інших. В області налічувалось 365,6 тис. особистих підсобних господарств і функціонувало 889 фермерських господарств.

Проведені нами дослідження створення і розвитку різних організаційно-правових форм господарювання підтвердили той факт, що таке їх різноманіття є закономірним явищем при становленні ринкових відносин у сільському господарстві. Наявність різних форм власності і господарювання дає можливість, з одного боку, визначити закономірності, напрями і перспективи розвитку аграрного сектора, а з іншого - створює нові можливості та умови розвитку виробництва. Таким чином, кожне з господарських формувань повинно зайняти певне місце в тих видах діяльності, де воно може ефективно функціонувати.

На жаль, існуючі та нові форми господарювання в аграрній сфері не забезпечили підвищення ефективності функціонування виробництва. Спостерігається стійка тенденція до зменшення обсягів виробництва практично всіх видів рослинницької і тваринницької продукції. Виробником значної частини сільськогосподарської продукції, гарантом соціальної захищеності селян залишається громадський сектор. В Україні частка колективних сільськогосподарських підприємств, як і раніше, домінує. В їх користуванні знаходиться приблизно 65% сільськогосподарських угідь. Селянські (фермерські) господарства займають 2% землі, кооперативи - 0,2 і акціонерні товариства - 1,9%.

В досліджуваному регіоні основними землекористувачами також є господарства суспільного сектора (86,9%), зокрема колективні сільськогосподарські підприємства (79,8%). Безперечно, за таких умов від результативності роботи господарств суспільного сектора залежатиме стан сільського господарства країни, забезпечення населення сільськогосподарською продукцією, створення належного соціально-економічного середовища в аграрному секторі.

У процесі реформування в Сумській області розпайовано майно і землю, здійснено юридичне забезпечення права селян на приватну власність на земельну частку (пай) - через видані сертифікати на право на земельну частку (пай). В деяких реформованих

господарствах Сумської області, наприклад у приватній агрофірмі „Україна”, селянам видані Державні акти на право приватної власності на земельну ділянку, тобто селяни є справжніми власниками.

Принциповим є вирішення на місцях питання законодавчого врегулювання питань безперешкодного виходу зі своєю часткою (паєм) з господарства, передачі земельних часток (паїв) в оренду, розподілу часток між кількома господарськими структурами, інформування про новостворені підприємства (умови оренди, організації виробництва, фінансового стану тощо), належного юридичного оформлення відносин (укладання договорів, видача сертифікатів на право на земельну частку (пай) та ін.), визначення розміру орендної плати в кожному конкретному формуванні тощо.

Правова база забезпечує селянам вихід з підприємства зі своєю власністю і створення власного або спільного підприємства, чи підприємства на засадах кооперування тощо. Таким чином, це суттєвий крок до підвищення заінтересованості працівників у використанні своєї власності.

Вважаємо, що найбільш пристосованими до ринкових умов господарювання в досліджуваному регіоні мають бути підприємства, що застосовуватимуть колективну форму організації праці, колективну форму використання приватної власності.

Нині реформування господарських структур у досліджуваному регіоні відповідно до чинного законодавства відбувається у такому напрямі: формування сільськогосподарських підприємств, які використовують переважно працю власників, їх майновий і земельний паї. Тобто відбувається формування колективних сільськогосподарських підприємств або господарських товариств.

Такий тип підприємств забезпечує ведення великого механізованого виробництва на засадах усталеного їх розвитку з набутим виробничим потенціалом. Процес сумісної діяльності із збереження існуючого потенціалу і подальшого розвитку формування потребує, на нашу думку, чіткого механізму взаємовідносин.

Проте лише існування колективної форми використання приватної власності недостатньо для перетворення сільськогосподарських підприємств у структури, які змогли б ефективно функціонувати в ринковому середовищі. При цьому потрібно враховувати потенціал набутих зв'язків підприємств громадського сектора, пропорції у використанні продуктивних сил, адаптованих до нинішніх умов.

Реструктуризація як один з найважливіших напрямів вдосконалення внутрішньогосподарських відносин має здійснюватись, насамперед, у напрямі організаційного вдосконалення господарських структур: плановості, децентралізації, збалансованості і комплексності, динамічності, оптимальності. Виробничі підрозділи

повинні трансформуватися з урахуванням вищезазначених принципів організації виробництва в економічно самостійні структури шляхом створення належного внутрішньогосподарського середовища, можливо із застосуванням кооперативного механізму. На нашу думку, це одна з основних проблем, яку треба вирішити найближчим часом і яка сприятиме покращенню виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств.

Специфікою реформування аграрної галузі Сумської області є формування переважно акціонерних господарських товариств закритого і відкритого типу, на які припадає 72,3% всіх реформованих господарств.

Зауважимо, що акціонування - нове явище в сільському господарстві України, і процеси становлення акціонерних товариств мають особливе значення в реформуванні відносин власності.

Акціонерне товариство за своєю суттю є об'єднанням, де його учасники зацікавлені в максимізації власних доходів за рахунок використання власного капіталу. Основною перевагою акціонерної форми організації виробництва є зацікавленість акціонерів у результатах діяльності підприємства.

Процес формування акціонерних товариств у Сумській області відбувається шляхом приватизації майна державних підприємств, а також перетворення у таку форму колективних сільськогосподарських підприємств.

Треба зазначити, що зараз немає перешкод для створення акціонерних товариств. Але досвід функціонування акціонованих підприємств, наприклад, в Роменському районі Сумської області, переконує у необхідності виваженого підходу до застосування даної організаційно-правової форми господарювання.

Аналіз результатів діяльності акціонерних товариств району, в користуванні яких знаходиться третина сільськогосподарських угідь, не дає підстави вважати, що вони ефективніше здійснюють виробничу діяльність порівняно з колективними сільськогосподарськими підприємствами. А господарства, які досягли дещо кращих показників діяльності порівняно з іншими підприємствами суспільного сектора, пояснюють свою вищу результативність не особливостями цієї форми організації виробництва (використання її потенціалу), а, насамперед, ефективними перетвореннями в організаційному устрої (розвиток переробних підрозділів, відкриття торговельних точок тощо), створенням економічного механізму господарювання, забезпеченням інтеграції виробництва і підприємливості керівників господарств.

Допущено багато помилок при застосуванні правових актів у процесі акціонування. Наприклад, визначення в установчих документах найменування товариства як „сільськогосподарського акціонерно-пайового товариства закритого типу" дозволяє зробити

висновок про невідповідність цих документів чинному законодавству. Згідно із Законом України „Про господарські товариства" (ст. 24) акціонерним визначається товариство, яке має статутний фонд, поділений на певну кількість акцій рівної номінальної вартості. Тому застосування терміну „акціонерно-пайове" не є правомірним.

Заслуговує на увагу і той факт, що створення акціонерних товариств закритого типу нібито запобігає відмежуванню селян від власності на землю, що має місце в акціонерних товариствах відкритого типу. Однак у реальному житті все відбувається по-іншому. Оскільки вартість майна і землі обмінюється на акції без збереження натуральних показників, селянин, отримуючи певну суму акцій, втрачає право на майно і землю, які автоматично перетворюються у власність акціонерного товариства. Разом з тим ускладнюється процес виплати дивідендів через уповільнений оборот капіталу в сільському господарстві, особливо у кризовій ситуації.

Вивчення досвіду функціонування акціонерних товариств в Україні і зокрема в Сумській області дозволяє зробити висновок, що ця форма господарювання у сільському господарстві широкого розповсюдження не набуде, як не стала вона масовою у сільському господарстві розвинутих країн Заходу.

Іншим напрямом реформування господарств суспільного сектора є створення на їх базі приватних підприємств, на принципах одноосібного керівництва. Найчастіше керівну посаду займає колишній керівник підприємства. Одноосібний власник дійсно спроможний забезпечити підвищення виконавчої дисципліни, збереження і дбайливе використання матеріальних ресурсів.

Досить успішно функціонують в Україні приватні господарства „Прогрес", „Відродження", „Манжелія" Глобинського району Полтавської області, „Еталон" Софіївського району Дніпропетровської області, „Світанок" Кам'яно-Бузького району Львівської області, ім. Шевченка Рівненського району Рівненської області та ін.

Основою діяльності приватних підприємств мають бути орендні відносини. Проте передача земельного паю в оренду не гарантує власникові працевлаштування, що, у свою чергу, призведе до втрачання селянином гарантій соціального захисту.

Серйозність проблеми соціального захисту зумовлена віковою структурою працівників обстежених 199 господарств різних природно-економічних зон України. Дослідження показали, що 57% зайнятих в агропромислових підприємствах - це люди віком понад 40 років, 33% - 50 років і старше. Чоловіки, старше 50 років, становлять - 39,9%, у тому числі серед працівників рослинництва люди такого віку становлять 47,3%, у тому числі жінки - 48,4%. Як доводять вчені, через 5 років серед працюючих у сільському господарстві

кожна п'ята жінка та кожний шостий чоловік будуть пенсійного віку, а в основних галузях аграрного виробництва їх частка буде найвищою.

Нині в Сумській області кожний другий мешканець сільської місцевості - людина пенсійного віку. Потрібні конструктивні заходи як з боку держави, так і керівників господарств щодо надання допомоги цій верстві населення.

Потрібен зважений підхід до розрахунку орендної плати за користування земельним і майновим паями, тому що вона не відповідає дійсній вартості користування. Наприклад, за даними Міністерства сільського господарства США, орендна плата за орну землю в кукурудзяному поясі, де агрокліматичні умови наближені до умов України, коливається в межах 5-12% від ціни землі. Це приблизно 260 дол. за гектар у рік. До того ж на орендну плату припадає-приблизно 50% валового доходу орендаря.

В деяких вітчизняних приватних підприємствах орендна плата складає, наприклад, у приватній агрофірмі „Манжелія” -500 кг зерна, 100 кг насіння соняшнику, 50 кг цукру. У господарстві „Еталон” за кожний земельний пай у 1996 р. видано 400 кг пшениці, 400 кг ячменю, 100 кг вівса, 50 кг гречки, 130 кг макухи, 28 кг олії.

В процесі реформування створюються також нові підприємства за участю кількох власників. Це товариства з обмеженою відповідальністю. В обстежуваному регіоні такі господарства є, але визначатись щодо результатів їх діяльності передчасно. На нашу думку, в них дещо ускладнено вирішення питань соціального захисту.

Вищевикладене дає підстави зробити висновок про доцільність існування приватних підприємств, товариств з обмеженою відповідальністю. Разом з тим, враховуючи організаційні моменти їх створення, принципи діяльності, ми відносимо їх до організаційно-правових форм перехідного періоду становлення ринкової економіки. Можливо, з часом вони перетворяться в досконаліші структури ринкового типу, вибравши шлях кооперування чи створення великих ферм.

З часом селяни-власники остаточно визначаться з вибором тієї чи іншої форми господарювання, бо альтернатива вибору існує. Найголовніше - щоб селяни не втратили свого права на земельну частку (пай) і мали право безперешкодного виходу з будь-яких господарських формувань.

У перехідний період поширення набули індивідуальні форми господарювання, зокрема особисті підсобні господарства та фермерські господарства. Наприклад, у структурі товарної продукції Сумської області майже половину займає продукція, вироблена господарствами населення (табл. 1.13). Багаторічний досвід функціонування особистих підсобних господарств свідчить про значні переваги приватної власності в ефективнішому веденні господарства за рахунок кращого її використання порівняно з суспільною.

Валова продукція сільського господарства у господарствах Сумської області
(у цінах 1996 р.)

Категорії господарств	Роки			
	1991	1995	1996	1997
Всі категорії господарств,				
млн. грн.,	1690,7	1199,5	1150,8	1019,3
%	100,0	100,0	100,0	100,0
в т.ч.:				
сільськогосподарські підприємства громадського сектора, млн. грн.	1121,3	689,3	568,9	485,1
%	66,3	57,5	49,4	47,6
особисті підсобні господарства,				
млн. грн.	566,4	502,6	576,5	528,0
%	33,5	41,9	50,1	51,8
фермерські господарства,				
млн. грн.	3,0	7,6	6,2	6,5
%	0,2	0,6	0,5	0,6

Господарства населення посідають вагоме місце у забезпеченні населення країни високоякісною сільськогосподарською продукцією поряд із здійсненням ними соціальної функції стосовно підвищення рівня життя через самозабезпечення необхідним продовольством.

Аналіз характерних соціальних і економічних сторін розвитку особистих підсобних господарств дає підстави стверджувати, що праця трудівника і особисте господарство є складовими виробничої сфери, в якій співпадає економічна заінтересованість ведення господарства власника і працівника одночасно.

Доход від особистого підсобного господарства - основне джерело доходів селянської сім'ї. Але ця форма господарювання не забезпечує раціонального рівня трудового навантаження і вільного часу працівника. До того ж виробництво тут засноване переважно на важкій ручній праці.

Товарність продукції особистих підсобних господарств низька, тому доцільно організувати кооперативи по закупівлі й переробці продукції, технічному й технологічному обслуговуванню.

При кооперуванні господарств населення з громадським сектором потрібно вирішувати питання про належне забезпечення ветеринарного обслуговування, організацію технологічного та технічного виконання необхідних сільськогосподарських робіт, транспортне і сервісне обслуговування. Вважаємо, що кооперація праці власників різних форм господарювання забезпечуватиме їм хоча б мінімальну потребу в засобах виробництва в розрахунку на одиницю земельної площі і голову худоби, підвищення продуктивності праці, зменшення затрат праці і засобів виробництва.

У виступі Президента України Л. Д. Кучми на ІХ з'їзді фермерів України 10 грудня 1998 р. зроблено акцент на стимулюванні розвитку двох секторів сільськогосподарського виробництва громадського і приватного, зокрема фермерського.

Фермерські господарства функціонують, використовуючи працю власника, його сім'ї і найманих працівників. У діяльності фермерства і господарств населення є багато спільних рис, але є і принципові відмінності: в перших дещо більші масштаби виробництва, вищий ступінь господарського ризику щодо вкладання капіталу, певні вимоги до використання найманої праці тощо.

У 1997 р. в Україні функціонувало 35,9 тис. фермерських господарств. Дещо збільшився середній розмір господарства - з 23 до 28 га.

На нашу думку, оренда землі як гарантія забезпечення рівноправних умов ведення сільського господарства має поширюватись на всі форми господарювання, включаючи і селянські (фермерські) господарства. Так, у Сумській області в 1997 р. частка орендованих земель у загальній площі сільськогосподарських угідь фермерських господарств становить 7,6%. За розрахунками вчених, за рахунок оренди фермерські господарства можуть збільшити їх питому вагу у загальному землекористуванні від 2,6 до 10%.

До того ж орендні відносини мають поширюватись на використання техніки, обладнання, продуктивної худоби, споруд тощо.

Але фермерство поки що не гарантує підвищення ефективності аграрного виробництва. Ефективність використання землі фермерами ще досить низька.

Основними причинами незадовільного стану розвитку фермерських господарств є недосконалі умови реалізації продукції, незадовільне матеріально-технічне забезпечення, відсутність фінансування. Так, у досліджуваному Роменському районі Сумської області на десятих фермерів припадає тільки 6,2 трактора і 1,2 комбайна.

Отже, для поліпшення ситуації щодо функціонування фермерських господарств потрібно, насамперед, зберегти наявний потенціал шляхом застосування ринкових важелів стабілізації виробництва: впровадження орендних відносин господарювання, розвиток фермерської кооперації, підприємництва.

Заслуговує на увагу досвід роботи деяких фермерських господарств Роменського району Сумської області. Так, у фермерському господарстві В.М. Рубаніка показники виробництва продукції рослинництва досить високі. Зокрема, урожайність озимої пшениці - 26 ц/га, цукрових буряків - 281 ц/га. Фермер також займається підприємницькою діяльністю: має свою переробку зерна, торговельні точки. Успішною є діяльність фермерів О.В. Бацмана, В. А. Бурдиката ін.

Фермери майже не виробляють товарну продукцію тваринництва, яка є досить капіталомісткою і збитковою.

Таким чином, узагальнення результатів господарювання різних організаційно-правових форм і визначення перспектив їх розвитку не дає підстав говорити про вирішеність проблеми вибору і функціонування тієї чи іншої форми господарювання.

На наш погляд, на практиці всі без винятку організаційно-правові форми мають забезпечити належні результати виробництва за умов виваженого вибору селянами форми господарювання, обґрунтування ефективної виробничої структури, організації виробництва з урахуванням оптимізації розміру підприємства, що забезпечуватиме збалансованість виробничих ресурсів, застосування раціональної системи ведення господарства і прогресивних технологій виробництва продукції, створення ринкового економічного механізму господарювання, сприяння розвитку підприємницької діяльності, комерціалізації.

Розкошна О.А. Господарські формування у регіоні / О.А. Розкошна // Розвиток господарських формувань і організація виробництва в аграрній сфері АПК. - К., 1999. - С. 61-71.